

МОВОЗНАВСТВО. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Мовознавство. Соціальні комунікації

УДК 811.161.2'282:811.112.2

Ольга ГВОЗДЯК,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород) hvozdyak@ukr.net

ФОНЕТИЧНА АДАПТАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

У статті здійснено спробу проаналізувати явище фонетичної трансференції при запозиченні українськими говірками Закарпаття лексем з німецьким етимологом. Наявність німецьких запозичень зумовлена, насамперед, заселенням краю німецькими колоністами (перша хвиля німецької колонізації тривала у XII – XIII ст., друга – упродовж XVII – до середини XIX ст.). Ці запозичення – це переважно загальноєвживані лексеми, назви предметів побуту (одяг, меблі, реманент тощо) – увійшли в українські говірки Закарпаття в різні періоди та різними шляхами (усним та писемним) і повністю або частково адаптувалися до їх фонетико-фонологічної системи. Значна кількість німецьких запозичень потрапила в українські говірки Закарпаття опосередковано через угорську та словацьку мови, що певною мірою вплинуло на вимову звуків у запозичених словах.

Ключові слова: німецькі запозичення, фонетична адаптація, українські говірки Закарпаття, міжмовні контакти.

Лит. 5.

Olga HVOZDYAK,
Candidate of Pedagogical sciences, associate professor,
the head of German Philology department,
SHEE «Uzhhorod National University» (Ukraine, Uzhhorod) hvozdyak@ukr.net

PHONETIC ADAPTATION OF GERMAN BORROWINGS IN UKRAINIAN DIALECTS OF TRANS-CARPATHTIA

Borrowing of words from one language into another is a natural consequence of cross-language contacts since no culture in the world develops in isolation, secluded from other cultures. Interethnic cultural relations and their linguistic expression are reflected primarily in dialectal borrowings of languages co-functioning in one area. The dialects of Ukrainian, Hungarian, German, Romanian, Slovak and other languages have interacted in Transcarpathia for a long time, generating considerable scientific interest.

Despite numerous works devoted to the problems of cross-language contacts, the issues of phonetic adaptation of German borrowings in Ukrainian dialects of Transcarpathia have not found their thorough elucidation presupposing the relevance of this study.

The history of inhabiting Transcarpathia by Germans and Austrians has nearly a tercentenary timespan. As a result of their contact with the local population during most of the period, there have been substantial assimilation processes in everyday life, culture and, above all, in language since cross-language contacts are an integral part of inter-ethnic contacts in general.

The aim of the article is the analysis of phonetic changes in German borrowings adapted to the Ukrainian dialects of Transcarpathia. These borrowings generally constitute commonly used notions of human existence, the names of everyday objects (clothing, food, furniture, tools, etc.) and proper names. The analysis of the conducted research indicates that German borrowings, which entered the Ukrainian dialects of Transcarpathia at different times and in different ways (by oral and written means via various official documents, military orders, books, etc.) are completely or partially adapted to the phonetic-phonological system of these dialects.

Since Ukrainian and German belong to unrelated languages, there emerged the need to adjust borrowings with the German etymon to phonetic regulations of the Ukrainian language (in our case to Ukrainian dialects of Transcarpathia), which has found its manifestation in the following: the loss of a rough glide in vowels, voicing of consonants, monophthongisation of diphthongs, dissimilation of r-r to p-l, conveyance of German pf in Ukrainian dialects of Transcarpathia by means of n or ф, g – by means of r or z, etc. Among the German borrowings in the Ukrainian dialects of Transcarpathia we have attested the phenomenon of metathesis – the transposition of sounds or syllables in a word: Germ. Durchschlag – Ukr. lit. друшляк – Ukr. dial. дру(у)шляк, Germ. Kohlrabi – Ukr. lit. кольрабі – Ukr. dial. коло(а)раба, Germ. Teller – Ukr. lit. тарілка – Ukr. dial. тарі(ю)л, etc.

It is worth noting that a considerable number of German borrowings entered Ukrainian dialects of Transcarpathian mediated by the Hungarian and Slovak languages, which to some extent also affected the pronunciation of sounds in words borrowed with the German etymon.

Key words: German borrowings, phonetic adaptation, Ukrainian dialects of Transcarpathia, cross-language contacts.

Ref. 5.

Ольга ГВОЗДЯК,

кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой немецкой филологии
ДВНЗ «Ужгородский национальный университет»
(Украина, Ужгород) hvozdyak@ukr.net

ФОНЕТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ НЕМЕЦКИХ ЗАИМСТОВАНИЙ В УКРИНСКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТЬЯ

В статье предпринята попытка проанализировать явление фонетической трансференции при заимствовании украинскими говорами Закарпатья лексем с немецким этимологом в украинские говоры Закарпатья. Наличие немецких заимствований обусловлено, прежде всего, заселением края немецкими колонистами (первая волна колонизации длилась в XII-XIII века, вторая – с XVII до середины XIX в.). Эти заимствования – преимущественно общеупотребляемые лексемы, названия предметов быта (одежда, мебель, реманент и др.) – вошли в украинские говоры Закарпатья в разные периоды и разными путями (устным и письменным) и полностью или частично адаптировались к их фонетико-фонологической системе. Значительное количество немецких заимствований попало в украинские говоры Закарпатья опосредованно через венгерский и словацкий языки, что некоторым образом повлияло на произношение звуков в заимствованных словах.

Ключевые слова: немецкие заимствования, фонетическая адаптация, украинские говоры Закарпатья, межязыковые контакты

Лит. 5.

Постановка проблеми. Запозичення є закономірним наслідком міжмовних контактів, адже жодна культура світу не розвивається в ізоляції, відірвано від інших культур. Факти міжетнічних культурних взаємин та їх мовного вираження знаходимо передусім у взаємних говіркових запозиченнях мов, що тривалий час функціонують на певній території. На Закарпатті здавна взаємодіють говірки української, угорської, німецької, румунської, словацької та інших мов, дослідження яких викликає великий інтерес у науковців.

Міжмовні контакти є одним із рушійних екстралінгвальних чинників, які викликають мовні зміни. Сучасні мовознавчі студії виявляють значний інтерес до вивчення міжмовних контактів, специфіки їх перебігу та наслідків. Особливе зацікавлення у науковців викликає дослідження міжмовних контактів між неспорідненими мовами. У нашому випадку йдеться про внутрішньорегіональні перманентні контакти мов. Сучасне говіркове мовлення мешканців Закарпаття являє собою синтез різномовних елементів. Українські говірки Закарпаття, окрім власне українського лексичного складу, містять значну кількість запозичень із поширених тут говірок угорської, румунської, німецької, словацької та інших мов.

Аналіз досліджень. Історія поселення німців на теренах Закарпаття, їх звичаї, традиції, особливості говірок уже неодноразово були об'єктом дослідження науковців. Особливий внесок у дослідженні німецького етносу та німецьких говірок Закарпаття належить вченим Ужгородського університету Й. Шрамлю, С. Штефуровському, Г. Меліці, Ф. Кулі, І. Чолосу, Н. Головчак, О. Гвоздяк, Л. Цапулич, М. Зан та ін.

Попри наявність численних праць, присвячених проблемам міжмовних контактів, питання фонетичної адаптації німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття так і не знайшло свого більш детального висвітлення. У працях з української діалектології ця проблема згадується тільки побіжно.

Мета статті – аналіз явища фонетичної трансференції при запозиченні українськими говірками Закарпаття лексем з німецьким етимомом.

Виклад основного матеріалу. Звукова структура слів, запозичених з німецької мови, на українському ґрунті зазнає, безсумнівно, певних змін. Ці зміни, на думку С. Олексієнко, «... спостерігаються не лише в період їх входження, але й протягом дальшого існування запозичених слів у мові, оскільки фонетична адаптація і стабілізація звукової форми слова є тривалим процесом» [3, 41].

Чималий науковий інтерес представляє аналіз фонетичного аспекту запозичень з німецьким етимомом в українських говірках Закарпаття, оскільки дослідження у цій царині показують шляхи асиміляції і ступінь змінюваності звукового складу запозиченого слова у новому для нього іншомовному середовищі.

Наявність німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття зумовлена, насамперед, заселенням краю німецькими колоністами (перша хвиля німецької колонізації тривала у XII–XIII ст., друга – упродовж XVII – до середини XIX ст.).

Лексичні германізми потрапляли в українські говірки Закарпаття передусім усним, рідше – писемним шляхом через різні офіційні документи, армійські розпорядження, книги тощо.

С. Олексієнко розрізняє:

- 1) звукосполюки вихідної мови, які хоча і не притаманні для приймаючої фонетичної системи, проте їх реалізація тут можлива;
- 2) звуки або звукосполюки, які не лише суперечать фонетичній системі мови-реципієнта, але і не можуть бути реалізованими в її межах [3, 42].

У першому випадку звукосполюки виступають у ролі фонетичних ознак, або маркерів запозичень у новій системі, а в іншому – мова імітує не притаманні їй звуки та звукосполюки, використовуючи свої власні ресурси. Тут річ іде про «фонетичну трансференцію».

Звукова форма слів, запозичених з німецької мови, на українському ґрунті зазнає, безсумнівно, певних змін. Ці зміни, як відзначає С. Олексієнко, спостерігаються не лише в період їх входження, але й протягом дальшого існування запозичень у мові,

оскільки фонетична адаптація і стабілізація звукової структури слова є тривалим процесом. На думку автора, у найбільш загальному випадку контактної взаємодії мов включена лексика фонетично акомодується за певними правилами субституції звукотипів до специфіки фонологічної системи мови-рецептора [3, 41].

Все вище сказане сповна стосується і українських говірок Закарпаття. У випадку німецько-українських мовних контактів йдеться про мови з невідповідними фонемними системами. Отже, слід очікувати, що найпоширенішим засобом адаптації запозиченої лексики є фонетична субституція, тобто заміщення не притаманних для української мови (у нашому випадку – українських говірок Закарпаття) звуків такими, які звичні для української говіркової фоносистеми. Труднощі полягають в тім, що кількість і різноманітність таких субституцій досить значна. Як відзначає С. Олексієнко, голосні звуки європейських мов, які мають адекватні відповідники у східнослов'янських мовах, як правило, відтворюються останніми. Окремі дублети відбивають різні закономірності вокалізму тої або іншої східнослов'янської мови [3, 42].

Оскільки українська та німецька мови (як і мови-посередники) належать до неспоріднених мов, виникла потреба у пристосуванні запозичень з німецьким етимомом до фонетичної структури української мови (у нашому випадку українських говірок Закарпаття), що знайшло вираження у наступному:

1. Втраті твердого приступу голосних (кнаклауту): укр. гов. *аницур* – нім. *der Anzug* 'костюм'; укр. гов. *акурат* – нім. *akkurat* 'якраз', саме, точнісінько; укр. гов. *урлан* – нім. *der Urlaub* 'відпустка' тощо.

2. У німецьких запозиченнях голосні, асимілювавшись, втратили ознаки довготи / короткості та відкритості / закритості: укр. гов. *івер* – нім. *das Gewehr* 'гвинтівка'; укр. гов. *фура* – нім. *die Fuhre* 'віз', 'підвода'; укр. гов. *нудлики*, *нудлі* – нім. *die Nudel* 'локшина', 'вермішель'; укр. гов. *фумпо* – нім. *das Futter* 'підкладка' (одягу); укр. гов. *райтки*, *райтузи* – нім. *die Reithose* 'рейтузи', 'галіфе' тощо.

3. В окремих випадках кореневий голосний зазнає нерегулярних асимілятивних змін: укр. гов. *куфер* – нім. *der Koffer* 'валіза'; укр. гов. *малтер* – нім. *der Mörtel* 'будівельний розчин' тощо.

4. Малаут [ü], що відсутній в українській мові, передається [i] та [и]: укр. гов. *вінчувану* – нім. *wünschen* 'бажати'; укр. гов. *фршштуку(о)вану* – нім. *frühstücken* 'снідати'; укр. гов. *більовану* – нім. *bügeln* 'прасувати'.

5. Дифтонги у запозичених германізмах монофтонгізуються: укр. гов. *мурувану* – нім. *mauern* 'мурувати'; укр. гов. *лутра*, *лютра* – нім. *die Leiter* 'драбина'; укр. гов. *полтармештер* – нім. *der Bürgermeister* 'бургомістр', 'мер'. Зрідка в німецьких запозиченнях деякі дифтонги можуть зберігатися, зазнавши при цьому певної модифікації трансформації: укр. гов. *инайдер* – нім. *der Schneider* 'кравець'; укр. гов. *фрайур* – нім. *der Freier* 'наречений', 'кавалер', 'залицяльник'; укр. гов. *драйфус* – нім. *der Dreifuß* 'триніжок'; укр. гов. *цайтер* – нім. *der Zeiger* 'стрілка' (годинника); укр. гов. *гайцовану* – нім. *heizen* 'опалювати'; укр. гов. *байцувану* – нім. *beizen* 'витравлювати' тощо.

Щодо приголосних, то у німецьких запозиченнях, зафіксованих нами в українських говірках Закарпаття, відбулися такі фонетичні інтерференційні зміни:

- втрата дзвінкості приголосного [b] та його заміна в українських говірках Закарпаття на [p]: укр. гов. *пантлик* – нім. *das Band* 'стрічка', 'бант', а у деяких словах – на **ф/х**: укр. гов. *шух(ф)ляда* – нім. *die Schublade* 'шухляда';

- передача німецького **ck** [к] в українських говірках Закарпаття через [к]: укр. гов. *цурюк* – нім. *zurück* 'назад'; укр. гов. *пакувану* – нім. *packen* 'упаковувати', 'складати'; укр. гов. *смак* – нім. *der Geschmack* 'смак'; укр. гов. *умпека* – нім. *die Strecke* 'заліз-

нична коля»; укр. гов. *цукор* – нім. *der Zucker* ‘цукор’; укр. гов. *факел* – нім. *die Fackel* ‘факел’, ‘смолоскип’ та ін.;

- контракція довгого [f] до [ф]: укр. гов. *трафити* – нім. *treffen* ‘влучати’; укр. гов. *вафля* – нім. *die Waffel* ‘вафля’;

- відтворення в українських говірках Закарпаття німецького [И] звуками [л] або [л’], наприклад: укр. гов. *фалда* – нім. *die Falte* ‘складка’; укр. гов. *лютра* – нім. *die Leiter* ‘драбина’; укр. гов. *лата/латка, лайста* – нім. *die Latte, die Leiste* ‘планка’, ‘рейка’; укр. гов. *шухляда* – нім. *die Schublade* ‘шухляда’; укр. гов. *бляха* – нім. *das Blech* ‘жерсть’, ‘листовий метал’; укр. гов. *клямра* – нім. *die Klammer* ‘скоба’; укр. гов. *фляшка* – нім. *die Flasche* ‘пляшка’; укр. гов. *рашпіль* – нім. *die Raspel* ‘рашпіль’; укр. гов. *ванілка* – нім. *die Vanille* ‘ваніль’; укр. гов. *ліловий* – нім. *lila* ‘ліловий’; укр. гов. *ноль* – нім. *die Null* ‘нуль’ та багато інших.

У запозиченнях з німецьким етимологом в українських говірках Закарпаття спостерігаємо явище дистантної дисиміляції **r-r** до **p-л**: укр. гов. *рула* – нім. *das Rohr* ‘труба’ та **r-r** до **л-р**: укр. гов. *муляр* – нім. *der Maurer* ‘муляр’.

У німецьких запозиченнях *дру(у)шляк* та *таріл* зафіксовано явище метатези, при якій **r** міняється місцями з передуючим коротким голосним: укр. гов. *дру(у)шляк* – нім. *der Durchschlag* ‘друшляк’, ‘друшляк’; укр. гов. *таріл* – нім. *der Teller* ‘тарілка’.

У словах *бакембарди* та *пампух* відбувся процес заміни **n** на **m**: укр. гов. *бакембарди* (біля *баки/бакенбарди*) – нім. *der Backenbart* ‘бакенбарди’, укр. гов. *пампух* – нім. *der Pfannkuchen* ‘пончик’.

Німецький [pf] відтворюється в українських говірках Закарпаття через [п] або [ф]: укр. гов. *файфа* – нім. *die Pfeife* ‘люлька’; укр. гов. *феник/феніг* – нім. *der Pfennig* ‘пфеніг’; укр. гов. *фунт* – нім. *das Pfund* ‘фунт’ (*міра ваги*) тощо.

В українських говірках Закарпаття довгий **t**, як правило, зазнає контракції до [т]: укр. гов. *рятувати* – нім. *retten* ‘рятувати’; укр. гов. *капут* – нім. *kaputt* ‘зіпсований’, ‘зламаний’, ‘утомлений’.

Ще й досі актуальною є дискусія про приголосний **t/g**. Цій темі присвячені статті М. Задорожного [2], Й. Славутич [4] та інших вчених. В українських говірках Закарпаття Німецький приголосний [g] передається через [r] або [r]. Так, німецький [g] передається через [r] в таких запозиченнях: укр. гов. *танок* – нім. *der Gang* ‘коридор’, ‘прохід’; укр. гов. *гешефт* – нім. *das Geschäft* ‘справа’, ‘торгівельна діяльність’, ‘бізнес’; укр. гов. *глязурь* – нім. *die Glasur* ‘глазур’; укр. гов. *тріс* – нім. *der Grieß* ‘манна крупа’; укр. гов. *шватер* – нім. *der Schwager* ‘дівер’, ‘швагер’; укр. гов. *пйірок* – нім. *der Gehrock* ‘сюртук’; укр. гов. *герпші* – нім. *die Gerste* ‘ячмін’; укр. гов. *тіпс* – нім. *der Gips* ‘гіпс’; укр. гов. *брітадір* – нім. *der Brigadier* ‘бригадир’; укр. гов. *троулер* – нім. *der Träger* ‘носільник’ та ін.

Німецький **ch** відтворюється українських говірках Закарпаття через **x**: укр. гов. *бляха* – нім. *das Blech* ‘жерсть’, ‘металевий лист’; укр. гов. *бухта* – нім. *die Bucht* ‘бухта’, ‘затока’; укр. гов. *кухня* – нім. *die Küche* ‘кухня’; укр. гов. *рахунок* – нім. *die Rechnung* ‘рахунок’; укр. гов. *нех* – нім. *das Pech* ‘невдача’ тощо.

Щільний звук **ch** [ç] зазнав в українських говірках Закарпаття трансформації, а тому передається як [x]: укр. гов. *глайховати* – нім. *gleich* ‘бути схожим’; укр. гов. *ріхтовати* – нім. *richten* (розм.) ‘упорядковувати’, ‘давати лад (чому)’ тощо. У слові *друшляк* спостерігаємо редукцію **ch**: укр. гов. *дру(у)шляк* – нім. *der Durchschlag* ‘решето’, ‘друшляк’.

На основі фонетичного аналізу зібраного практичного матеріалу було встановлено, що більшість німецьких звуків мають свої еквіваленти (відповідники) у фонетичній

системі українських говірок Закарпаття і відтворюються останніми. Нетипові для українських говірок Закарпаття німецькі голосні та приголосні звуки субститууються, тобто заміщаються максимально подібними звуками мови-отримувача.

Значна частина німецьких запозичень потрапила в українські говірки Закарпаття опосередковано через угорську та словацьку мови, що в певною мірою також вплинуло на вимову приголосних у німецьких запозиченнях.

Висновки. Німці Закарпаття впродовж 300 років проживання в поліетнічному просторі вписали яскраву сторінку в німецько-українських міжмовних та міжкультурних взаєминах. Типовим явищем для такого роду контактів є взаємодія мовних системи на різних рівнях, у тому числі і лексичному, наслідком якого є німецькі запозичення.

Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження міжмовних контактів на Закарпатті є наукові пошуки на рівні лексико-семантичних груп та синтаксису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гвоздяк О. М. Фонетичні та морфологічні особливості німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття / О. М. Гвоздяк // Проблеми романо-германської філології : Матеріали міжнародної наукової конференції «Міжмовні та міжлітературні контакти : теорія і практика». – Ужгород : Закарпаття, 2000. – С. 88–92.

2. Задорожний В. М. Ще раз про те, як нам писати іншомовні слова / В. М. Задорожний // Мовознавство. – 1995. – № 2–3. – С. 9–12.

3. Олексієнко С. І. Про способи освоєння лексичних запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV–XVI ст.) / С. І. Олексієнко // Мовознавство. – 1974. – № 6. – С. 41–47.

4. Славутич Й. У яких словах писати r / Й. Славутич // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 63–69.

5. Hvozdyak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens / O. Hvozdyak // Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Satu Mare – Tübingen, 1999. – S. 404–422.

REFERENCES

1. Hvozdyak O. M. Fonetychni ta morfolohichni osoblyvosti nimeckych zapozychen' v ukrains'kykh hovirkakh Zakarpattja / O. M. Hvozdyak // Problemy romano-hermans'koi filolohii : Materialy mizhnarodnoji naukovoї konferencii «Mishmovni kontakty : teoriya i praktyka». – Uzhhorod : Zakarpattja, 2000. – S. 88–92.

2. Zadorozhnyj W. M. Shhe raz pro te, jak nam pysaty inshomovni slova / W. M. Zadorozhnyj // Movoznavstvo. – 1995. – № 2–3. – S. 9–12.

3. Oleksijenko S. I. Pro sposobi osvojennja leksychnych zapozychenj (na materialі schidnoslovjans'kych pamjatok XIV–XVI st.) / S. I. Oleksijenko // Movoznavstvo. – 1974. – № 6. – S. 41–47.

4. Slavutych J. U jakych spovach pysaty r / J. Slavutych // Movoznavstvo. – 1996. – № 1. – S. 63–69.

5. Hvozdyak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens / O. Hvozdyak // Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Satu Mare – Tübingen, 1999. – S. 404–422.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.